

Jászberényi József

Egy rém rendes család

(Bourdieu család-teóriájáról)

„Az ember evolúciós történetének évmilliói, sőt a főemlős közös ősök 20-30 millió évre is visszanyúló előtörténete olyan masszív következményekkel jártak, amelyet néhány ezeréves új, mégoly erőteljes változások sem képesek alapvetően fölülírni vagy negligálni. (...) Nyilvánvalóan nagy a különbség, a mai ember számítógépeket használ, mobiltelefonokkal bonyolítja társas kapcsolatainak jelentős részét. Mindezek ellenére ugyanolyan módon kötődik érzelmileg a rokonaihoz, keres barátokat, irányítja életét a szexualitás vagy gyermekeinek gondozása, tart és ellenséges az idegenekkel szemben, valamint ellenállhatatlan késztetést érez, hogy történeteket hallgasson és meséljen el.”¹⁴¹

(Tóth Péter István)

Először is nagyon köszönöm, hogy a konferencia szervezői előadásra kértek föl, azaz irodalomtörténészként vehetek részt a szociológus és szociológia szakos előadók sorában. Az irodalomtörténeti és a szociológiai kutatás módszerében nem áll messze egymástól: mindkét szakma képeket (pontosabban: képszerű tapasztalatokat) és szövegeket dolgoz át logikus, érvelő-cáfoló, tudományterülete szabályainak megfelelő szövegekké, csak a vizsgált tárgy más: a szociológus a társadalom teljesen különböző szegmenseivel, az irodalomtörténész szövegekkel (pontosabban: a szövegek egy típusával) foglalkozik. Természetesen létezhet kapcsolat is: a szociológus vizsgálhatja azt, milyen társadalmi összefüggések bonthatók ki a szövegekből, az irodalomtörténész vizsgálhatja azt, milyen társadalmi összefüggések vezettek egy-egy olvasói beállítódás (Bourdieu szavával: *habitus*) kialakulásához, illetve szövegalkotó poétikai-retorikai technikák megjelenéséhez.

¹⁴¹ Tóth Péter István, *Az ember társas magatartásának eredete, in Társadalom és kultúra, A Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézet tanulmánykötete*, 2006, ZSKF, 229-230.

Ráadásul a mai magyar irodalomtörténetírás nem egy esetben használ kortárs szociológiai és szociológiaelméleti nézőpontokat és fogalmakat. Az elméleti nézőpontok és fogalmak applikálása elsősorban a Szegedi Egyetemnek köszönhető, ezen belül is a Klasszikus Magyar Irodalom Tanszéknek, ahol Szajbély Mihály professzor régóta szorgalmazza a társadalomtudományi (ezen belül legfőképpen szociológiai) szempontok alkalmazását irodalmi korszakokra és szövegekre. Így válhatott a magyarországi Luhmann-recepció jelentős mérföldkövévé *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon kialakulásában* című könyve, amelyben a luhmanni elkülönülő alrendszerek plumpei értelmezését használva beszél a magyar irodalom 19. századi paradigmaváltásairól. Tanítványai (pl. Fórizs Gergely, Labádi Gergely, Tóth Benedek) írásaiban is gyakran előkerül ez a szerző.

Ugyanez a helyzet Bourdieu-val is. A szintén Szajbély tanítványi köréhez tartozó Rákai Orsolya 2001-ben adta ki a sajnos szinte teljesen visszhangtalanul maradt *A háló, a halászhok és a halak* címet viselő tanulmánygyűjteményt, amelyben Bourdieu munkásságából elsősorban a mezőelméletet alkalmazzák azok a külföldi kutatók által írott tanulmányok, amelyek az irodalomtudomány és a társadalomtudományok összekapcsolására tesznek javaslatot.¹⁴²

Mindebből világosan látható: a szociológiaelmélet és a kortárs magyar irodalomtörténetírás kapcsolatban van egymással – előadásom ezt szeretné szorosabbra fűzni egy téma vizsgálatával.

Mielőtt azonban erre sor kerül, azt is látni kell, hogy van egy még szorosabb viszony is a két terület között. Ugyanis, ahogyan a szociológusok ezt pontosan tudják, s magam is utaltam rá, Bourdieu

¹⁴² Bourdieu alkalmazása azért is kézenfekvő az irodalomtudósok számára, mert ő maga sokat írt az irodalmi szövegekről és nagyon fontos megállapításokat tett az „irodalmi mező” kapcsán. Erről ld. pl. *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához*, In *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, 2003, Bp., Osiris-Láthatatlan Kollégium, 174-185.

munkássága – bár munkáiban számos, nagyon alapos vizsgálat eredményeire támaszkodik – a szociológiaelmélet területére sorolható, amely terület reflektál a szociológiai kutatásokra. Bourdieu – ahogy Pokol Béla írja – „szemben a modern szociológiaelmélet más nagyjaival - így Parsonssal, Luhmannal vagy Habermassal – (...) egy sor elemzésével kiterjedt empirikus felméréseket is végzett (nagyobb teamok bevonásával) és az ezekből levonható elsőfokú elméleti következtetések után absztrahálta tovább ezeket az eredményeket, és ezen a szinten, mintegy "keresztben megtermékenyítve" a különböző szférákon belül felbukkant meglátásokat, építette ki fokozatosan átfogó társadalomelméletének kategóriáit”¹⁴³. Azaz egyszerűen és magyarul fogalmazva, a 2002-ben elhunyt francia szociológus volt az a szociológiaelméleti szakember, aki a leginkább felhasználta szakterülete kutatásait. Ahogyan a szociológiaelmélet a szociológia számára ad nézőpontokat, a vizsgáló és a vizsgált perspektívái számára, ugyanígy jár el az irodalomelmélet is az irodalomtörténettel.

Számos történeti szakmunkából tudható, hogy mindkét alterületen lezajlott az a két paradigmaváltás, amely az európai humán- és társadalomtudományok elméleti mezőiben előbb a hatvanas évek végén majd a nyolcvanas évek végén történt meg, két fázisban. Előbb a nyelvbevetettség hermeneutikai és dekonstrukciós „filozófiák” által javasolt szempontjait sajátították át a tudományterületek elméleti részterületei, majd a nyolcvanas évektől az interdiszciplinaritás, a kulturális jelleg kidomborítása került előtérbe. Megint egyszerűbben fogalmazva: a nézőpont, a konstrukció, a horizontok nyelvi meghatározottsága közel hozta egymáshoz a társadalom és humántudomány különféle szegmenseit, hogy aztán így hassanak saját tudományterületük egészére.

A nézőpont, a konstrukció, a horizontok nyelvi meghatározottságának gondolata azzal járt, hogy társadalom és humántudomány elméleti részterületén tevékenykedő kutatók legalább annyira tekinthetők saját területük szakembereinek (szociológusnak, történésznek, pszichológusnak, nyelvésznek, irodalomtudósnak), mint filozófusnak, ha a filozófiát olyan tudománynak és módszernek tekintjük, amely folyamatosan rákérdez állításaink és

tapasztalataink tudatos és tudattalan okaira, s meg akarja határozni a szövegeinkből konstruálható világ- és emberfelfogást.

Előadásom Bourdieu családfelfogását elemzi. A szerzőre előadásomban nem szociológusként, hanem a fenti értelemben vett filozófusként tekintek, aki a működő társadalmi szokások, tiltások és engedélyek hátterére kérdez rá, a nietzschei mögékérdezés, „hinterfragen” fogalmát kegyetlen következetességgel alkalmazva.¹⁴⁴

A szerző 1994-ben, azaz „kései” korszakában írott *A gyakorlati észjárás* című könyvében, amely magyarul 2002-ben jelent meg a Napvilág Kiadónál, foglalkozik egy fejezet erejéig a család kérdéseivel.¹⁴⁵

Teóriája szerint a családról a mai, nyugati kultúrában egy jól meghatározható vélekedés- (erősebben fogalmazva:) szabályrendszer működik, amely meghatározza nemcsak az erről való gondolkodásunkat, hanem a családok mindennapi működését is. Eszerint a vélekedésrendszer szerint a család egyfajta „személytelen személy”, amely saját életet él, saját szelleme van, és egyedi világszemlélettel bír. Tevékenységének célja a „határok fenntartása, egyúttal belső világának (a külvilággal szemben) szentként”¹⁴⁶ való idealizálása. Ebben a mikrovilágban a gazdasági szféra törvényei nem érvényesek, hanem az önzetlenség, a számítás elutasítása a jellemző, és a cserekapcsolatokban nem az azonos megtérülés elve uralkodik.

Bourdieu szerint ez a családmodell egy olyan *nomosz* (törvény), amely társadalmat teremt: nem arról van szó tehát, hogy a társadalom jelenségeiből született meg, fejlődött ki a szabályrendszer, hanem valakik valamikor megteremtették a szabályrendszert, s az hozza létre mai formában a családot. Filozofikusabban fogalmazva: a dolgok rendjét megelőzi a szavak rendje, és nem fordítva.¹⁴⁷ A

¹⁴⁴ Nietzsche *Hajnalpír* c. írásában a következő szerepel: „Mögékérdezni. - Mindennél, ami egy embernél megmutatkozik, megkérdezhetjük: mit akar ez rejteni? Miről akarja elvonni tekintetünket? Mely előítéletet akar kelteni? És még: meddig megy ennek a tettetésnek a finomsága? És miben fog mellé?” – idézi Walter Ch. Zimmerli, *Minek még filozófiatörténet?*, internetes cím:

<http://epa.oszk.hu/00100/00186/00002/9846walt.html>,

letöltés ideje: 2007. november 18.

¹⁴⁵ *A családi szellem*, 116-126.

¹⁴⁶ Uo. 117.

¹⁴⁷ „A társadalom esetében a szavak teremtik meg a dolgokat, mert egyetértést teremtenek a dolgok létezésének és értelmének kérdésében, vagyis létrehozzák a mindennapi tudatot, a magától értetődőként elfogadott doxát”, uo. 119.

¹⁴³ Pokol Béla, *Pierre Bourdieu szellemi fejlődése*, in *Elméleti szociológia* 1995/1., internetes cím: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/bourszel.hun> (letöltés ideje: 2007. november 18.)

filozofikus megfogalmazástól visszatérően a családhoz: ez a családfogalom tehát a mindennapi tudat gyakorlati észjárásához tartozik, olyan előzetességként, amelyre csak nagyon kevesen reflektálnak, viszont minden megnyilvánulásunkban ott van, minden embert meghatároz.

Ez a család Bourdieu szerint egy külön mező (ez a szerző egyik leggyakrabban használt kifejezése)¹⁴⁸, a maga fizikai, gazdasági és főleg szimbolikus erőviszonyaival, amelyet meghatároz az általa gyakran alkalmazott tőkefajtak összmenyisége és struktúrája.¹⁴⁹ Természetesen a bourdieu-i logika szerint ezt a mezőt is a társadalom hozta létre, kijelölve a szerepeket.

Hogy milyenek a szerepek a családi mezőben, erről Bourdieu ebben az esszéjében nem szól, azonban később, 1998-ban egy egész könyvet (*Férfiuralom* címmel) szentel a nemek viszonyának, amelyben rengeteg megjegyzés van a családról is.¹⁵⁰

Összefoglalva az ottani gondolatmenetet elmondható: a férfiak világa úgy alakította a nyelvet, hogy az, főleg ellentétpárjai révén a nőknek a kiszolgáltatott, a férfiaknak az uralkodó szerepét adja. Ezek után rendszeresen a biológiai különbségekre hivatkozik, miközben maguk a különbségek is társadalmi konstrukciók eredményei.¹⁵¹

A nyelv uralása által kialakul egy habitus, amely a nőket másodrendűnek tekinti, s ez, éppen mert habitus, nem a tudat tiszta, reflektálható szférájában működik kizárólagosan, sőt: leginkább nem ott, hanem átsajátított észlelési, érzékelési és cselekvési mintákban.¹⁵² Ez a hatalmi struktúra a szocializáció első pillanatától fogva maradandó formában vésődik mind a hatalom birtokosai, mind az elnyomottak pszichéjébe, de testébe is, elég ha a társadalom által elvárt női vagy férfi testtartásra, kéz- vagy

lábmozdulatokra gondolunk.¹⁵³ Poétikusabban fogalmazva: a szavak rendje tehát átalakítja a dolgok rendjét, és a dolgok rendje révén átalakul a testek rendje is.

Mivel a struktúra minden apróbb változás/javulás ellenére uralkodik (ahogy Bourdieu mondja, *dacol* mindenféle változással), az élet minden területén meghatározza a hierarchiát. A nők ugyanazokat az állásokat ma is gyakran kisebb fizetéssel kapják meg, a komolyabbnak tekintett állások (szemben a „gondozó” típusú állásokkal) még ma is elsősorban a férfiak számára betölthetőek, s az, aki nő léte a házasság vagy élettársi viszony helyett a magányt választja, még ma is sok helyen megvetés vagy durva megjegyzések céltáblája.¹⁵⁴

Felvetődik a kérdés: milyen eszközökkel biztosítják a társadalomban az elnyomók az elnyomottak feletti uralmat? Ennek feltárását nevezi Bourdieu *dehistorizálásnak*. Véleménye szerint ennek elsősorban három intézmény az eszköze: a család, az egyház és az iskola. Itt vésődnek belénk azok a szerepek (tiltásokkal és engedélyekkel), amelyek minden cselekvésünket és gondolatunkat habitusként meghatározzák. Mindezek felett pedig ott áll az állam (Bourdieu legfőbb ellensége), amely a nyilvános patriarchátus előírásaival és rendelkezéseivel biztosítja a rendszer folyamatosságát. Ez egyaránt igaz a paternalista, parancsuralmi rezsimekre, s a demokratikus, modern államokra, csak az elnyomás ereje különbözik.¹⁵⁵

¹⁵³ Bármennyire is úgy látszik, hogy ez a habitus csak az elnyomottak számára rossz, fontos hangsúlyozni, hogy ez nem így van: az elnyomók számára ez olyan kökemény szabályokat jelent, amely egymással és az elnyomottakkal történő állandó harcot eredményezi. Ez nem egy esetben összeroppanáshoz vezet (ld. erről Arthur Miller híres drámájának, az 1949-ben bemutatott *Az ügynök halálának* főszereplőjét, Willy Lomant, aki meg akar felelni az „amerikai álmot” által hirdetett „machos” férfiszerepnek, és könnyűnek találta, bele is örül sikertelenségébe). (A férfiak félelméről ld. uo. *Férfiasság és erőszak*, 59-62.)

¹⁵⁴ Egy példa a saját szakmámból: mindig is csodálkoztam azon, hogy bár Magyarországon a magyarszakos hallgatók csak kb. 10%-a férfi, mégis *szinte mindenki* benn marad közülük az egyetemen, vagy ha nem, akkor nagyon jó állásba kerül. Ehhez képest az egyetemen maradó nők száma elenyészően kicsi. Ez azért is megdöbbentő, mert éppen az irodalom az, amely szabadon értelmezhető szövegeivel reflektáltabbá teheti az embert az öntudatlanul elfogadott, elnyomó struktúrák tudatosítására.

¹⁵⁵ Egészen meglepő, hogy Bourdieu a négyes elnyomó hatalmi szerkezethez nem illeszti ötödikként a tömegmédiát. Közhely, hogy a tömegmédiát a 19. század eleje óta a lakosság széles köre számára kínált nemi szerepek nagyon komoly befolyást

¹⁴⁸ A mező definíciója: „... a szellemi világok olyan mikrokozmoszok, amelyeknek megvan a saját szerkezete és saját törvényeik vannak. Ezeket a mikrokozmoszokat neveztem én mezőnek, és megpróbáltam leírni működésük általános törvényeit.” (Alapelvek a kulturális..., i.m. 178.)

¹⁴⁹ Bourdieu számos munkájában elkülönít egymástól négy tőkefajta: a fizikai, a társadalmi, a kulturális és a szimbolikus. Ezekről ld. bővebben: Hans-Ulrich Wehler, *Az életmű magja*, Korall, 2001. tavasz-nyár, 247-265. internetes cím: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00003/pdf/huwehler.pdf> (A letöltés ideje: 2007. november 18.) (Wehler írása eredetileg 1998-ban jelent meg.)

¹⁵⁰ *La domination masculine*, Paris, Le Seuil, 1998. Magyarul: *Férfiuralom*, 2000, Napvilág Kiadó, fordította N. Kiss Zsuzsa.

¹⁵¹ Uo. 31.

¹⁵² Uo. 46.

A család kapcsán Bourdieu ebben a könyvében a következőt írja: „Kétségkívül a családé a főszerep a férfiuralom és a férfivilágkép újratermelésében. A család nyújtja a nemek szerint munkamegosztás és megosztottság legitim, jogilag szavatolt, nyelvileg intézményesedett formáinak korai tapasztalatát”¹⁵⁶ – azaz a családban tanuljuk meg elsőként az elnyomás rendszerét, amelyet aztán az élet más területein könnyen tudunk alkalmazni, avagy éppen könnyebben tudjuk elszenvedni azt.¹⁵⁷

Bourdieu teóriáját összefoglalva a következő mondható el. A férfiak világa a történelem folyamán valamikor képessé vált arra, hogy a szavak ügyes alakítása révén maga alá rendelje a nők világát. Ezt a hatalmat a család, az egyház és az iskola révén tartja fenn, de mindezek felett ott áll az állam, amely preferenciáival és támogatott mintáival (ld. családtámogatási rendszer) rögzíti ezt a hierarchiát, ez a rendszer habitusunkká vált.¹⁵⁸

Bourdieu teóriája kapcsán úgy gondolom, számos ponton komoly kritikát lehet megfogalmazni. Nem gondolom azonban, hogy ez a példákra és az alapvető hierarchikus rendről alkotott véleményére különösebben vonatkozhat. A nők elnyomása ugyanis olyan kézzelfogható valóság, amelyet csak az nem vesz észre, aki az ilyen tapasztalatokat tudatosan el akarja kerülni. A Bourdieu-kritika véleményem szerint inkább két másik ponton lehet erősebb. Az egyik ilyen az a kérdés, hogy vajon a két nem hierarchikus különbségének megszületése rögzíthető-e valamilyen történelmi pontban vagy korszakban, illetve az, hogy vajon ez a hierarchia

gyakorolnak a mindennapi életre, s az sem kisebb közhely, hogy a nemeket illetően a tömegmédiá erősen tradicionális állásponton van. Erre csak egy szakirodalmi példa: a tömegmédiá szegmensei a nőket „kultúrkörünk által felajánlott szerepekben – háziasszonyként, titkárként, ápolónőként, tanítónőként – szokták ábrázolni; a tömegkommunikációs eszközök ritkán jelenítenek meg biokémikusnőket, professzor- vagy üzletasszonyokat” (Elliott Aronson, *Mi a szociálszociológia?*, In *Társadalmi kommunikáció*, szerk. Béres István-Fehér Katalin, ZSKF, Bp., 2004, 83-91.)

¹⁵⁶ Uo. 92.

¹⁵⁷ Nagyon érdekes, hogy Bourdieu az elnyomó struktúrákról való gondolkodása közepette elfeledkezik a család pozitív vonatkozásairól, holott kétségtelen például, hogy az egyéni kötődés (*individual bonding*) kifejlődése, amely a szerelem képességének nélkülözhetetlen eleme, szintén itt alakul ki a szülői gondoskodás tapasztalata folytán. (ld. erről Eibl-Eibesfeldt, Irenaus, *Human Ethology*, New York, Aldine de Gruyter, 1989, 167-169. – idézi Albert Fruzsina-Dávid Bea, *A barátság szociológiája*, 2007, Századvég, 15.)

¹⁵⁸ Az állam és a családi támogatások rendszeréről ld. *A gyakorlati észjárás* c. könyv *Az állam és a családi állapot* című fejezetét (i.m. 124-126.)

teljesen determinál-e mindannyiunkat. Az első kérdést nevezzük az „eredet” kérdésének, a másodikat a „determináció” kérdésének.

Az eredet kérdése kapcsán elmondható, hogy aligha akad a hallgatók között olyan, aki ne emlékezne az őskorról szóló tanulmányaira. Ott a matriarchális és patriarchális társadalom váltásának okaként legfőképpen azt emlegették, hogy a férfiak fegyverei idővel annyira tökéletesedtek, hogy képesek lettek a nagyobb vadállatok rendszeres elejtésére. Ez a rendszeresség pedig megadta (esetleg visszaadta?) a tekintélyüket a gyűjtögetéssel rendszeres táplálékot tartó asszonyokkal szemben a közösségekben. Akármennyire is meggyőzőnek látszik ez a történelmi teória, tudnunk kell, hogy ez nem más, mint egy interpretáció, amelyet meglehetősen csekély számú lelet támaszt alá.¹⁵⁹ Azonban akárhogy is volt, s erről akármilyen teóriát is állítunk fel, tagadhatatlan: a biológiai különbségeket minden olyan régészeti lelet igazolja, amikor bizonyíthatóan emberi csontvázat ástak ki. A férfiak minden korban fizikailag erősebbek, s ennek folytán a fizikai munkára alkalmasabbak voltak a nőknél, míg a női csontok gyengébbek, törékenyebbek – ez a két tulajdonság ismert biológiai fogalommal szólva: az ember fenotípusának¹⁶⁰ része, genetikai alapon.

Ezt továbbgondolva világos, hogy a férfiaknak nem kellett létrehozniuk az elnyomás nyelvét, hiszen az elnyomás nyelve minden bizonnyal biológiai különbségeinkből adódik – minden bizonnyal nem az tehát az igazság, hogy a szavak rendje létrehozta a dolgok rendjét, hanem az, hogy *a dolgok rendjével együtt alakult ki a szavak rendje*, egymástól elválaszthatatlanul.¹⁶¹

A determináció kapcsán elmondható, hogy a társadalmak történetében számos politikus számos teóriával próbálkozott arra nézvést, hogy igába hajtsa az embereket. A legutóbbi ilyen emberkísérlet, a szocializmus azzal végződött, hogy kiderült: az emberi természettel ellentétes az a teória, amelynek jegyében nem csak a

¹⁵⁹ „Ma már a darwinisták nagyobb része vallja azt, hogy matriarchális fázis nem is volt az emberiség történetében, mindig patriarchátus volt.” (Tóth Péter István humánetológus megjegyzése, amelyet ezúton is köszönök).

¹⁶⁰ A fenotípuson egy élőlény tulajdonságait értjük, amely a genetikai öröklésből és a környezet kölcsönhatásaiból alakul ki.

¹⁶¹ Vö. Lumsden és Wilson elméletével, amely szerint a kulturális evolúció nem követi a biológiai evolúciót, hanem gyakran kölcsönösen hatással vannak egymásra. (Lumsden, Charles-Wilson, Edward, *Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Processes*, 1981, Harvard University Press).

viselkedésünket, de a nyelvünket és a habitusunkat is át akarták alakítani. Ugyanilyen emberkísérletnek tekinthető a középkori Egyház törekvése a saját szenvedélyeit és vonzódásait elmináló hívő ideáltípusának valóságbeli megteremtésére – hiába akarták és tették kötelezővé többször is a katolikus hitet és a hozzá tartozó erkölcsi „dress code”-ot, az emberek döntő többségben nem lettek bigott hívekké.

Ha ezt a gondolatot a családra fordítjuk, elmondható: ha a család pusztá verbális konstrukció volna, nem ragaszkodott volna hozzá az emberiség jelentős része évszázadokon át.¹⁶² Üljön a fején bármiféle állam, mondja azt bármilyen iskola, egyház vagy felmenőik családja. Az embert választásaiban jelentősen befolyásolhatják teóriák, de sohasem mondható el, hogy nem látunk ki ezekből. Egyszerűbben fogalmazva: a szabadság mindig nagyobb a determinációnál.¹⁶³

Mindezeket összegezve úgy gondolom: *a családban élés az ember antropológiai-biológiai sajátossága, nem bármiféle történeti közönség hozta létre a fogalmát, hanem a fogalmak megalkotása előtt már létező forma volt.* A családban élés formái és hierarchikus viszonyai változhatnak, és változásuk/bővülésük üdvös is. Azonban lehetetlennek látszik az, hogy a nem-hierarchiák biológiai alapon fennálló rendszere gyökeresen megváltozzék, mivel a biológiai alapjaink annyira alapvetőek, hogy ezeken lehetetlen változtatni.¹⁶⁴ Egyszerűbben fogalmazva: ezek az

¹⁶² A családhoz való ragaszkodás pedig minden bizonnyal nem elsősorban anyagi természetű. Alan MacFarlane *Az individualizmus eredete* c. könyvében leírja, hogy már a 14. században a férfiak és a nők jelentős része tudatosan kivárta a házassággal a szülők idős korát vagy halálát, hogy szabadabban választhasson – azaz a szerelmi házasság, vagy még tágabban az érzelmek alapján történő választás nem modern fejlemény. (MacFarlane könyve magyarul: Bp., Osiris, 1995.) Sőt: vannak olyan családtörténetesek, pl. S. M. Cooper, akik azt mondják, hogy a „legfelső, a társadalmat uraló és irányító rétegeken kívül mindig is az érzelmi választás volt a párválasztás döntő módja” (idézi Tóth Péter István, *Bevezetés a családi kommunikációba*, 2006, ZSKF, 11.)

¹⁶³ Kiemelendő, hogy Bourdieu nézeteit kritizálva a már hivatkozott Wehler is hasonló következtetésre jut: „Az egyének azonban mégsem teljes mértékig társadalmilag meghatározottak. (...) Ha Parsonsnek szemére vetették, hogy ragaszkodik a „túl-socializált egyéniség” ideáltípusához, akkor Bourdieu-vel szemben a „túlstrukturált egyéniség” vádját lehetne megfogalmazni” (i.m. 263-264.)

¹⁶⁴ Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a nők elnyomásával bárki is egyetérthet. Aki a nők elnyomását ezzel magyarázza, az az evolúciós pszichológia által gyakran emlegetett *naturalista téveszmébe* nagyon hasonló gondolkodás áldozata. A naturalista téveszme az evolúciós megközelítés révén felmenti a

alapot azok a szemek, amelyeken át nézünk a világra, s ha nincs szemünk, nem látunk...

Bourdieu teóriáit a gyakorlati tudományos vizsgálati területekre átfordítva úgy gondolom, még problematikusságai ellenére is számos lehetőséget rejtenek kutatási témákat illetően. A magyar szociológusok Bourdieu hatására megvizsgálhatják azokat a család- és nemképzeteket, amelyeket a magyar családok, a magyar iskolarendszer, a magyar egyházak és a magyar állam létrehoz és létrehozott más korszakaiban. Vizsgálható, hogy ezek mennyire találkoznak a magyar emberek családról és nemekről alkotott mindenkori képzeivel – utóbbiról számos kutatás áll rendelkezésre. Az irodalomtörténészek ebben azzal nyújthatnak segítséget, hogy felhívják a figyelmet az ezekről szóló művekre, de egyben szakítva a sajnos még mindig gyakori „irodalmi valóságtükrözés”-teóriával, hangsúlyozzák ezek fikciós voltát és beszélői nézőpontokhoz kötöttségét, amely beszélői nézőpontokat szintén több szociológiai kontextus is meghatároz.

A család- és nemfogalmak történeti vizsgálatával a kutatás hozzájárulhat a modernebb család- és nemfogalmak kialakulásához, és ezzel enyhítheti az alapvető biológiai sajátosságokból adódó elnyomó rendszert.

Irodalomjegyzék

Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához, In *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, 2003, Bp., Osiris-Láthatatlan Kollégium, 174-185.

Albert Fruzsina-Dávid Bea, *A barátság szociológiája*, 2007, Századvég, 15.

Bourdieu, Pierre (2002) *A gyakorlati észjárás: Az állam és a családi állapot* c. fejezet (i.m. 124-126.)

társadalomra veszélyesnek ítélt viselkedések java részét azon az alapon, hogy azok „természetesek”, azaz a (természetes vagy szexuális) szelekció következményei. Ugyanígy nem lehet egyetérteni a *genetikai téveszmével*, amely szerint az evolválódott tulajdonságok inflexibilisek, azaz merevek, változásképtelenek. (A téveszméről ld. pl. Gaulin, S.J.C. & McBurney, D.H., *Evolutionary Psychology*. 2004, Upper Saddle River, NJ. Pearson-Prentice Hall.)

Eibl-Eibesfeldt, Irenaus, *Human Ethology*, New York, Aldine de Gruyter, 1989, 167-169

Elliott Aronson, *Mi a szociálpszichológia?*, In *Társadalmi kommunikáció*, szerk. Béres István-Fehér Katalin, ZSKF, Bp., 2004, 83-91.

Gaulin, S.J.C. & McBurney, D.H., *Evolutionary Psychology*. 2004, Upper Saddle River, NJ. Pearson-Prentice Hall

Hans-Ulrich Wehler, *Az életmű magja*, Korall, 2001. tavasz-nyár, 247-265. internetes cím: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00003/pdf/huwe_hler.pdf (A letöltés ideje: 2007. november 18.)

La domination masculine, Paris, Le Seuil, 1998. Magyarul: *Férfuralom*, 2000, Napvilág Kiadó, fordította N. Kiss Zsuzsa.

Lumsden, Charles-Wilson, Edward, *Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Processes*, 1981, Harvard University Press

MacFarlane könyve magyarul: Bp., Osiris, 1995

Pokol Béla, *Pierre Bourdieu szellemi fejlődése*, in *Elméleti szociológia* 1995/1., internetes cím: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/bourszel.hun> (letöltés ideje: 2007. november 18.)

Tóth Péter István, *Az ember társas magatartásának eredete*, in *Társadalom és kultúra, A Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézet tanulmánykötete*, 2006, ZSKF, 229-230.

Tóth Péter István, *Bevezetés a családi kommunikációba*, 2006, ZSKF, 11

Walter Ch. Zimmerli, *Minek még filozófiatörténet?*, internetes cím: <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00002/9846walt.html>, letöltés ideje: 2007. november 18.